

Indholdsfortegnelse.Indledning.

<u>1. INTRODUKTION.</u>	1.
<u>2. PROBLEMFORMULERING OG FREMGANGSMÅDE.</u>	1.
<u>3. PAGTSFORSTÅElsen I GT - EN FORSKNINGSOVERSIGT.</u>	2.

Del I. Den nye pagt i Jer.31,31-34.

<u>1. JEREMIASBOGEN.</u>	5.
<u>2. OVERSÆTTELSE, ENKELTE SPROGLIGE KOMMENTARER OG RELEVANT TEKSTKRITIK.</u>	6.
<u>3. EKSEGESE.</u>	7.
<u>3.1. Indledning.</u>	7.
<u>3.2. Konteksten.</u>	9.
<u>3.3. Detaileksege.</u>	10.
3.3.1. Eksege af v.31.	10.
3.3.2. Eksege af v.32.	11.
3.3.3. Eksege af v.33.	12.
3.3.4. Eksege af v.34.	15.
<u>3.4. Hovedlinier i forståelsen af den nye pagt ud fra Jer.31,31-34.</u>	18.

Del II. Den nye pagt i tekster fra antik jødedom og Det nye Testamente.

<u>1. FORSTÅElsen AF DEN NYE PAGT I TEKSTER FRA ANTIK JØDEDOM.</u>	20.
<u>1.1. Jubilær-bogen (Jub).</u>	20.
1.1.1. Indledning.	20.
1.1.2. Pagtsforståelsen i Jubilær-bogen.	20.
<u>1.2. Tekster fra Qumran.</u>	20.
1.2.1. Qumran-menigheden og dens skrifter.	20.
1.2.2. Pagtsforståelsen i Qumran-menigheden.	21.
<u>2. FORSTÅElsen AF DEN NYE PAGT I TEKSTER FRA DET NYE TESTAMENTE.</u>	23.
<u>2.1. Introduktion.</u>	23.
<u>2.2. Pagtsforståelsen ud fra 1.Kor.11,23-26.</u>	24.
<u>2.3. Pagtsforståelsen i udvalgte tekster af Paulus.</u>	25.
<u>2.4. Forståelsen af den nye pagt hos Paulus i forhold til Jer.31 - konklusion.</u>	27.

Forkortelser.

CD: Damascusskriftet.
 Deut.: Deuteronomium.
 dtr.: deuteronomistisk.
 Dtr.: Deuteronomismen, deuteronomisterne (som bevægelse).
 Dtr.H.: det deuteronomistiske historieværk.
 GT: Gammel Testamente.
 Jer.: Jeremias' bog.
 Jub: Jubilær-bogen.
 MT: Masoretisk tekst.
 1QpHab: Habakkukkommentaren.
 1QS: Sekthåndbogen.

Indledning.

1. INTRODUKTION.

"Den nye pagt" er et nøglebegreb i kristendommen. Alene ved at være en del af nadverritualet står det centralt både i Det nye Testamente og i den kristne kirke. Den kristne menighed opfatter sig som tilhørende den nye pagt. Og i og med begrebet "pagt" går der en tydelig linie tilbage til Det gamle Testamente. Her står Jer.31,31-34 som et tilknytningspunkt for denne linie, fordi det i klare ord udtrykker en forventning om en sådan ny pagt. Samtidig knytter NT selv til ved dette skriftsted i sin fremstilling af forholdene omkring den nye pagt.

I GT indtager begrebet pagt ligeledes en central plads. Det er knyttet til nogle af de afgørende begivenheder i GT's fremstilling af Israels historie. I mange af GT's skrifter, særlig profetlitteraturen, spiller forjættelserne om Israels folks fremtid en stor rolle. Det er i den forbindelse, vi møder udsagnet i Jer.31,31-34 om, at Gud vil slutte en ny og bedre pagt med sit folk. Ud fra den synsvinkel kan man godt betegne Jer.31,31-34 som "one of the high points of the entire Old Testament"¹

Endelig turde det fremgå heraf, at netop Jer.31,31-34 kan siges at have stor betydning for forståelsen af forholdet mellem de to dele af den kristne bibel, Det gamle Testamente og Det nye Testamente.

Dette er tilsammen baggrunden for det, som er formålet med denne opgave: At undersøge og fremstille forståelsen af den nye pagt med udgangspunkt i Jer.31,31-34.

2. PROBLEMFORMULERING OG FREMGANGSMÅDE.

Med baggrund i den gammeltestamentlige pagtsforståelse undersøges, hvordan den nye pagt forstås og fremstilles i Jer.31,31-34. Samtidig søges elementer i denne forståelse belyst og forklaret ud fra andre passager i det gammeltestamentlige materiale. Dette sker også ud fra den begrundelse, at vi ved den efterfølgende undersøgelse af virkningshistorien må tage med i betragtning, at man ved en senere brug af GT's tale om en ny pagt formodentlig ikke kun har betragtet Jer.31, men har hentet inspiration fra et bredere udsnit af det gammeltestamentlige materiale. Alt dette sker naturligvis i nær tilknytning til hele den gammeltestamentlige forskning.

Med udgangspunkt i fremstillingen af den nye pagt i Jer.31,31-34 foretages dernæst en kort undersøgelse og beskrivelse af, hvordan det-

1) Nicholson citeret af Potter, 1983, p.349.

te anvendes i enkelte tekster fra den antikke jødedom² og Det nye Testamente. Hvilke elementer i forståelsen af den nye pagt fra Jer.31 føres videre og lægges der vægt på de pågældende steder? I denne del af opgaven tillader pladsen som regel ikke en diskussion af forskellige synspunkter. Jeg må som oftest nøjes med at redegøre for det, jeg finder mest sandsynligt - uden yderligere argumentation.

Dette kan endelig kaste lys over forholdet mellem GT og NT, fordi netop Jer.31,31-34 og anvendelsen af dette skriftsted som ovenfor nævnt har stor betydning for forståelsen heraf.

I denne formulering af opgaven for dette arbejde ligger der flere vigtige afgrænsninger, som primært er bestemt af en emneopgaves meget begrænsede omfang. Det hele kan ikke undgå andet end at blive noget summarisk og overfladisk. Dette gælder frem for alt fremstillingen af pagtsforståelsen i GT og behandlingen af Jeremias-stedets virkningshistorie. For det sidstes vedkommende kan der kun blive tale om en kort redegørelse for brugen af Jer.31,31-34 og de gammeltestamentlige fortætelser om en ny pagt i nogle få tekster fra antik jødedom og NT. Der vil hverken blive foretaget en grundig detailekseges af de pågældende tekster eller ske en fremstilling af forståelsen af den nye pagt i antik jødedom og NT som sådan.

3. PAGTSFORSTÅElsen I GT - EN FORSKNINGSOVERSIGT.

Som følge af pagtsbegrebets centrale placering i det gammeltestamentlige materiale, har pagtsforståelsen også spillet en stor rolle i den gammeltestamentlige forskning og været genstand for en betydelig debat. Det har især været spørgsmål omkring betydningen af begrebet "pagt", dets anvendelse og tidspunktet for indførelsen af det til beskrivelse af forholdet mellem Gud og folket, som har givet anledning til diskussion.

I de senere år har der i pagtsforskningen omkring personer som Kutsch, Perlitt og - specielt i forbindelse med forjættelsen om den nye pagt i Jer.31 - Levin,³ været en udpræget tendens til at datere den teologiske anvendelse af pagtsbegrebet til eksilsk og eftereksilsk tid og betragte den som udtryk for den teologiske refleksion i en deuteronomistisk sammenhæng.⁴ Det har delvis været udtryk for en tilbagevenden til Wellhausen og kan samtidig ses som en reaktion på hovedstrømningen i 50'ernes og 60'ernes pagtsforskning - især repræsenteret ved Eichrodt - hvor man tillagde pagten overordentlig stor betydning

2) Med antik jødedom forstås perioden fra Alexander den Store (336 f.Kr.) til Bar Kochba-opstanden (132 e.Kr.). 3) Se værkerne af de pågældende forfattere, som er opført i litteraturlisten. 4) Levin, 1985, p.21.

og placerede den i centrum for gammeltestamentlig teologi på en måde, som nogle har betegnet som pagtsystematik.⁵

En glimrende oversigt over den ældre forskning kan man finde hos McCarthy (1972b): Fra og med Mowinkel blev der med folk som M.Noth, A.Alt og von Rad lagt vægt på traditionshistoriske studier - ud fra forskellige synsvinkler.

Når det gælder betydningen af begrebet pagt, har Kutsch - først og fremmest ud fra etymologiske betragtninger - bestemt det som "forpligtelse" - i forskellige former.⁶ Denne forståelse følges i dag af mange forskere. Den er imidlertid også blevet imødegået af en del - specielt ud fra en semantisk betydningsbestemmelse af פָּקֵד. Weinfeld har som alternativ til Kutsch med henvisning til Barr foreslået: sammenkædning, alliance, indbyrdes forhold. Leksikalt er betydningen af פָּקֵד meget bred: Aftale, traktat, kontrakt, løfte, bestemmelse. Det skal bemærkes, at ordet også kan bruges om ægteskab (Mal.2,14. Ez.16,8. Prv.2,17).

McCarthy har i sin vurdering af Kutschs synspunkter fremført, at denne har overset konnotationerne af ordet פָּקֵד. Det indeholder betydninger fra det sekulære erfaringsområde, der indvirker på det religiøse brug. Han argumenterer for at betragte pagtsbegrebet i en bredere politisk-social kontekst. Både i bibelsk og generel nærorientalsk sammenhæng bruges pagtsterminologien om forskellige arter af overenskomster eller relationer på politisk, socialt, etnisk og familiært plan.⁷ Der er som regel tale om, at en bestående relation defineres og formaliseres ved et bindende tilsagn og/eller ved riter. Ved en teologisk anvendelse vil det ske som en bekræftelse af gudsforholdet. Oftest drejer det sig om et tosidigt forhold - ikke mellem ligeværdige parter, men hvor en svagere part underkaster sig den stærkeres magt og autoritet.

Af særlig interesse er i den forbindelse de nærorientalske vasaltraktater. De blev som regel indgået på initiativ af den stærkere part (storkongen), men med accept fra vasallen og med fordele også for ham ifølge storkongens forpligtelser. Ofte indeholdt de pagtsfordringer med trussel om forbandelser for brud på trakten, men også med løfte om velsignelse ved lydighed.

Disse traktater havde forskellige former til forskellige tider. Der var typisk én for det andet og én for det første årtusind f.Kr. - med variationer og undtagelser.⁸ Ved at identificere pagtsterminologi i forskelligt gammeltestamentligt materiale og sætte det i relation

5) Winther-Nielsen, 1984, p.156. 6) Kutsch, 1973, p.1ff. 7) McCarthy, 1972a, p.112f. 8) Thompson, 1980, p.63-66.

til de forskellige traktater, har man forsøgt at datere nogle af de pagter, vi finder i GT. Således har Mendenhall (1954) ud fra paralleller i hittitiske vasaltraktater ment at kunne antage en pagtstradition i det tidlige Israel.⁹ Dette er et af de argumenter, som er blevet fremført imod den datering, Perlitt m.fl. har gjort sig til talsmand for (se ovenfor). Man kan også fremføre, at ud fra en tankegang om, at man på et tidspunkt har defineret og stadfæstet sit gudsforhold gennem pagten, er det utænkeligt, at det ikke skulle være sket langt tidligere end under eksilet.

Der er således en del forskere, som har distanceret sig fra Perlitts synspunkter. Det gælder også nogle af dem, jeg har valgt at støtte mig til i denne opgave. Da det er nødvendigt med en bestemt teoretisk ramme, hvad angår pagtsforståelsen, har det bevirket, at jeg ikke *direkte* har kunnet bygge på nogle af dem, som står for Perlitts syn. Det er en af begrundelserne for, at jeg ikke *direkte* anvender Levin. Når det gælder Jer.31,31ff., er der specielt en modsætning mellem Levin på den ene side og Thompson, Potter og Weinfeld på den anden, hvor det er nødvendigt at foretage et valg af, hvem man vil følge i hovedtræk. Pladsen tillader ikke en grundigere argumentation for at vælge det ene frem for det andet, hvor relevant det end kunne være at give en sådan. Dette udelukker dog ikke, at jeg har kunnet anvende mange af Levins eksegetiske iagttagelser.

9) Winther-Nielsen, 1984, p.167.

Del I. Den nye pagt i Jer. 31, 31-34.

1. JEREMIASBOGEN.

Skriftet er kompositionsmæssigt meget kompliceret. Det, som springer i øjnene, er en stilmæssig vekslen mellem poesi og prosa. Dog er grænsen mellem, hvad der er det ene, og hvad der er det andet, ofte flydende.¹ Mowinkel foretog en opdeling af stoffet i Jeremias' bog, som lige siden har præget forståelsen af de forskellige dele af skriftet.² Han opererede med tre typer af materiale (A, B, og C). Type A består af de autentiske profetiske orakler fra profeten Jeremias. Type B er personligt og historisk materiale af biografisk art. Den tredje type C er en række særlige prosa-afsnit, der indeholder nogle karakteristiske fælles træk (se nedenfor).

Hvis vi ser på Jeremiasbogen, som den foreligger i dag, fremgår det af den, at den har været genstand for en redaktion, ligesom der er en del passager, som ikke eksplicit tilskrives Jeremias som forfatter - f.eks. de forskellige biografiske optegnelser. Spørgsmålet er, hvem der har foretaget redaktionen, hvordan og hvornår det er sket, hvor omfattende den har været, og hvem som er forfatter til de forskellige afsnit. Når det gælder disse spørgsmål, hersker der stor uenighed inden for forskningen.

Mange støtter dog teorien om en deuteronomistisk bearbejdelse af Jeremias' bog - i en eller anden form. Man regner med, at deuteronomistiske kredse under eksilet nyvurderede og nyaktualiserede Jeremias' profetiske budskab med henblik på de aktuelle forhold og behov. Det skete eventuelt med Jeremias' originale budskab som basis.

Denne bearbejdelse kommer særligt til udtryk i prosaforkyndelsen (Mowinkels type C), der udviser mange fællestræk med Deut. og det såkaldte deuteronomistiske historieværk.³ Det er også disse afsnit, som især har været genstand for debat inden for forskningen:

Bright anser dem for i hovedsagen at være Jeremias' ord til sin samtid - under indflydelse af Deut. Nicholson derimod betragter afsnittene som deuteronomisternes værk under anvendelse af Jeremias' metriske forkyndelse. Thompson spiller disse to forskere ud mod hinanden og søger at finde en middelvej mellem deres standpunkter.⁴ Han mener, at det både er udtryk for Jeremias' budskab til sin samtid - og er præget af at være anvendt af andre (deuteronomisterne) i deres prædiken for folket i eksil. Jeg må her desværre af pladshensyn nøjes med

1) Thompson, 1980, p.27-28, 31, 43-45, 47, 56 og 124. 2) Ibid., p.35ff. og 80. 3) Ibid., p.32ff. Bright, 1965. Vang, 1984. 4) Thompson, 1980, p.47-50.

at anføre disse synspunkter uden at komme til ende med argumentationen.

2. OVERSÆTTELSE, ENKELTE SPROGLIGE KOMMENTARER OG RELEVANT TEKSTKRITIK

v.31:

Se, dage kommer, udtaler Jahve, da jeg slutter en ny pagt med Israels hus og Judas hus.

- וְכִרְתִּי er perf. consecutivum og kan som sådan oversættes med fremtid.

v.32:

Ikke ligesom den pagt, som jeg sluttede med deres fædre, da jeg greb i deres hånd for at bringe dem ud fra Egyptens land. Thi de brød min pagt, skønt jeg havde taget dem til mig som en hustru - udtaler Jahve!

- לָ + inf.cst. (לִּי אֶפְרַיִם) udtrykker hensigt.

וְ - אֶפְרַיִם: Indleder en såkaldt copulativ tilstandssætning, der medfører en nærmere omstændighed, der knytter sig til sammenhængen - eventuelt med karakter af en vis modsætning, jf. oversættelsen: "skønt jeg".⁵ LXX har i stedet for וְאֶפְרַיִם det græske ord ἡμετέρων, der svarer til hebraisk: וְאֶפְרַיִם og betyder afsky/væmmes ved. Det findes også i den syriske oversættelse og er fulgt i den danske oversættelse af 1931. Jeg følger MT, der også bevidnes af Aquila (ἐκυρίαυσα = være herre over, besidde) og Vulgata (dominatus sum = være hersker over). Som nævnt under eksegesen⁶ kan וְאֶפְרַיִם samtidig sigte til det at tage til sig som hustru, hvilket giver god mening i sammenhængen. Læsemåden i LXX kan forklares som en forveksling af וְ og אֶפְרַיִם.

v.33:

Nej, sådan er den pagt, som jeg slutter med Israels hus efter de dage, udtaler Jahve: Jeg giver min lov i deres indre, og på deres hjerte skriver jeg den. Jeg vil være deres Gud, og de skal være mit folk.

- כִּי kan pga. nægtelsen אֵין i v.32 indføre en modsætning, således at den oversættes med: nej.⁷

וְנִתְּנָה kan beskrives som perf. propheticum, der kommer til at bestemme de følgende verber. Mange håndskrifter læser i stedet וְנִתְּנָה dvs. perf. consecutivum. Det kan oversættes med fremtid, så betydningen bliver i realiteten den samme.

וְנִתְּנָה er forsynet med energisk suffiks, der giver det større eftertryk.

v.34:

Og de skal ikke mere lære hinanden, en mand sin ven og en mand sin

5) PEDERSEN, JOHS.: Hebraisk Grammatik, København 1968, §128. 6) Se nærværende arbejde p.12. 7) Koehler/Baumgartner, 1958, p.431.

bror, og sige: Kend Jahve! For de skal alle kende mig fra den lille af dem og til den store af dem - udtaler Jahve. For jeg tilgiver deres skyld, og deres synd husker jeg ikke mere på.

- Suffikserne på יְהוָה og יִשְׂרָאֵל kan forstås som en partitiv genetiv.

3. EKSEGESE.

3.1. Indledning.

Eksegesen sigter imod og er derfor bestemt af opgavens formål: At bestemme og karakterisere forståelsen af den nye pagt, som den kommer til udtryk i versene. Det indebærer en bevidst udeladelse af andre vigtige aspekter i teksten.

Et vigtigt og omdiskuteret spørgsmål gælder oprindelsen til perikopen, der er et af prosa-afsnittene i Jer.: Er der helt og holdent tale om et deuteronomistisk produkt eller kan en større eller mindre del af det føres tilbage til Jeremias selv? En lang række forskere⁸ hævder det første, mens andre - f.eks. Thompson⁹ - taler om en Jeremiaskerne, eller som Potter og Weinfeld regner det for et udsagn af Jeremias, der på mange måder adskiller sig fra en deuteronomistisk opfattelse.¹⁰ Levin regner det som eftereksilsk.¹¹

Spørgsmålet om afsnittets oprindelse hænger nært sammen med spørgsmålet, om Jeremias selv har anvendt pagtstanken i sin forkyndelse. Mange af dem, som anser Jer.31,31-34 for deuteronomistisk, peger samtidig på, at ordet יְהוָה praktisk talt kun forekommer i prosaforkyndelsen og bruger det som argument for, at pagtsteksterne i Jer. stammer fra de deuteronomistiske kredses arbejde under eksilet.¹²

I den forbindelse henvises der også til den såkaldte pagtsformel i v.33: "Jeg vil være deres Gud, og de skal være mit folk." Det er en karakteristisk formulering i prosaforkyndelsen (jf. Jer.7,23) - med mange paralleller både i Deut. og det såkaldte deuteronomistiske historieværk,¹³ og mange henfører den derfor til en deuteronomistisk oprindelse.¹⁴ Som argument imod dette kan der peges på, at den fulde pagtsformel kun findes i Deut. - ikke i det deuteronomistiske historieværk, og at den i Jer. faktisk optræder 2 steder i poetisk kontekst, nemlig i 14,21 og 50,5.¹⁵ Pagtsformlens deuteronomistiske oprindelse kan også problematiseres ud fra traktatparalleller, idet der henvises til den tosidige pagtslige forpligtelse, den kan ses som ud-

8) Nicholson, 1970, p.82f. Böhmer, 1976, p.74-78. Thiel, 1981, p.24-27. Carroll, 1981, p.217ff. Levin, 1985, p.13-18. 9) Thompson, 1980, p.115-117 og 580. 10) Potter, 1983, p.350 og 355. Weinfeld, 1976, p.26ff. Weippert, 1979, p.348. 11) Levin, 1985, p.21. Se videre nedenfor. 12) Se nærværende arbejde p.5. 13) Vang, 1983, p.73. 14) Smend, 1963. Det følges af Perlitt og Jeppesen (1986, p.71). 15) Vang, 1984, p.176.

tryk for.¹⁶

Når det gælder spørgsmålet om Jeremias' anvendelse af pagtstanken og oprindelsen til Jer.31,31ff. kan der mere generelt peges på, at der på den ene side findes pagtslemaer i den metrisk formede forkyndelse, uden at selve ordet *ברית* anvendes, og at der på den anden side i Jer.31,31-34 tematisk og sprogligt er mange paralleller til Jeremias' metriske forkyndelse.¹⁷ Endvidere ligger tanken om en ny pagt - som vi senere skal se - ikke i forlængelse af den deuteronomistiske tale om en pagtsfornyelse, men kan siges at være væsensforskellig herfra.¹⁸

Thompson regner med, at pagtstanken har haft en central plads i Jeremias' forkyndelse. Det er en af forudsætningerne for hans syn på oprindelsen til Jer.31,31ff.¹⁹ Forståelsen af folkets forhold til Gud som en pagtsrelation er baggrunden for meget af Jeremias' tænkning. Det gælder hans tale om Guds dom over folkets oprør og ulydighed mod loven, der betragtes som pagtsbrud og ulydighed mod pagtsfordringerne. Den kommende straf ses som udtryk for den forbandelse, der er knyttet til et brud på pagten.

I de nyere behandlinger af Jer.31,31-34 er der en tendens til at gøre sig hurtigt færdig med spørgsmålet om oprindelsen til hele perikopen eller de forskellige dele af den - ofte uden at tage endelig stilling. I stedet at koncentrerer man sig om teksten, som den nu foreligger.²⁰ Det sker på baggrund af den betydning, perikopen har haft videre frem,²¹ og netop denne virkningshistorie inddrages i større eller mindre grad i behandlingen af Jer.31,31-34. Når man senere har gjort brug af Jer.31,31-34, er det netop sket uden at sætte spørgsmålet om dets ægthed til debat.

Det er denne tilgang til perikopen, jeg også langt på vej vil følge videre frem i opgaven.

Levin arbejder på mange måder efter de samme principper, dvs. går ud fra teksten, som den foreligger i dag - men han går netop ikke uden om spørgsmålet om dens opståen. Dette tages imidlertid op ud fra en anden synsvinkel, end man normalt møder. Det er en tese, som han søger at begrunde gennem sit arbejde, at Det gamle Testamente er *opstået* som hellig skrift i efterreksilsk jødedom (dvs. det er ikke efterfølgende blevet tillagt denne karakter).²² Som en del af arbejdet med at be-

16) Winther-Nielsen, 1984, p.170. Ang. brugen af traktatparalleller - se nærværende arbejde p.3f. 17) Schenker, 1979, p.237-48. 18) Se nærværende arbejde p.18. 19) Thompson, 1980, p.59-67 og 101. 20) Jeppesen, 1986. Engberg-Pedersen, 1988, p.87f. Engberg-Pedersen kommer oven i købet for mig at se, i sin tolkning de facto til at gå imod en deuteronomistisk oprindelse. Der er dog ikke tale om, at det tilskrives Jeremias. Engberg-Pedersen argumenterer for, at Jer.31,31-34 repræsenterer en ændring og videreførelse af, hvad der fremføres i deuteronomistisk sammenhæng. 21) Se nærværende arbejde p.20. 22) Levin, 1985, p.19ff.

grunde tesen udlægger Levin Jer.31,31-34 - og det er det, jeg benytter mig af. Naturligvis er det i den forbindelse vigtigt at være opmærksom på, i hvor høj grad Levin i sine iagttagelser og slutninger er bestemt af sine forudsætninger og det mål, han har sat for sit arbejde.

3.2. Konteksten.

Perikopen, Jer.31,31-34, er en del af den såkaldte trøstebog, der går fra kapitel 30 til kapitel 33 i Jeremias' bog. Denne falder kompositionsmæssigt i to dele med kap.30-31, der næsten kun indeholder poetisk stof og kap.32-33, der hovedsageligt er prosa.²³ Som navnet antyder, udmærker den sig ved i særlig grad at forkynde håb for fremtiden på trods af de udsigter til dom og straf, som ellers fremholdes gennem hele Jeremias' bog. På mange måder når denne forkyndelse et klimaks netop i Jer.31,31-34.

V.27-34 i kap.31 er en særlig prosa-sektion mellem det poetiske stof i kap.30-31.

V.27-28 taler om folkets tilbagevenden til landet, Israel. Dette tema - at Jahve vil samle folket, bringe det tilbage til landet og lade det bosætte sig i tryghed og fred, står som en ramme omkring udsagnet om den nye pagt i Jer.31,31-34, ligesom det er tilfældet med de fleste af de anvendte paralleltekster - Jer.32, Ez.11, Ez.36 og Deut.30.

På den baggrund kan det, som kommer frem i Jer.31,31-34, ses som et forslag til, hvordan hindringerne for en tilbagevenden kan overvindes. Eksilet er jo netop forårsaget af folkets synd og pagtsbrud.²⁴ Det grundlæggende problem er altså en eksilovervindelse.

Dette er selvfølgelig særlig tydeligt, hvis man regner med, at afsnittet stammer fra eksilet, men det kan også være tilfældet, selvom man holder på, at - i alt fald noget - går tilbage til Jeremias selv. Han pegede jo netop i sin domsforkyndelse på landflygtigheden som straf for folkets synd og pagtsbrud. Og Jer.31,13-34 taler ud fra det synspunkt om en situation hinsides denne straf.

V.29-30 danner en baggrund for Jer.31,31-34, der perspektiverer og markerer det, som fremsættes dér.²⁵ Versene taler øjensynligt om, at den enkelte skal stå til ansvar for egne synder. "I hine dage" vil der altså blive lagt vægt på en individuel, personlig ansvarlighed. Det vendes dernæst i det følgende til et budskab om, at den enkelte så også får en ny begyndelse ved at blive omskabt som følge af syndstilgivelsen.²⁶

23) Thompson, 1980, p.29, 115f. og 551ff. 24) Jeppesen, 1986, p.72-75. Cf. også eksegese af v.27-28 hos Keil (1977, p.33f.) 25) Levin, 1985, p.21. 26) Denne tolkning går til dels imod, hvad Engberg-Pedersen hævder (1988, p.91).

Herudfra vil jeg også forudsætte, at de følgende vers er talt til Jeremias' generation før eksilet og/eller til første generation i eksilet, som selv har oplevet landflygtigheden. Kun derved kan man forene udsagnet i v.29-30 med talen om eksilovervindelse - og lade v.31-34 være et svar på begge dele.²⁷

3.3. Detaileksegesi.

3.3.1. Eksegesi af v.31.

בְּיָמֵינוּ udgør sammen med הָיָה i v.33 en angivelse af tiden, hvornår de i versene omtalte begivenheder finder sted. Spørgsmålet er, hvad det nærmere sigter til. Svaret afhænger naturligvis af, hvem man anser for ophavsmand til versene, og hvornår de er affattet.

Nogle mener, at הָיָה er en terminus technicus for en eskatologisk begivenhed.²⁸ Keil bygger det bl.a. på, at udtrykket "probably owes its origin to the idea contained in the phrase" בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים (Jer.23,20) - "ved dagenes ende" eller "i de sidste dage". Det forekommer ikke usandsynligt.

Andre anser det ikke for at betegne noget eskatologisk, men mener, at versene svarer på et umiddelbart problem, som Dtr. stod overfor efter kongedømmets sammenbrud - således at de nævnte udtryk skal forstås i overensstemmelse hermed.

Potter foreslår, at det enten refererer til en periode lige efter Jerusalems fald i 587 eller til en ubestemt fremtid - alt efter om versene stammer fra tiden før eller efter 587, men han mener ikke, der i det sidste tilfælde behøver at være tale om noget eskatologisk.

Levin taler heller ikke om en eskatologisk begivenhed, men siger på den anden side, at הִנֵּה יָמֵינוּ נִאֲמָה er "Einleitungsformel zur Schilderung kommender Heilszeit." "In dieser Ansage verbinden sich Gewissheit <om at det vil ske> und Unbestimmtheit <om hvornår det indtræffer> zu einer spannungsvollen Einheit."²⁹

Jeppesen udelukker ikke, at der kan være tale om en eskatologisk begivenhed - i betydningen: en endelig og uforanderlig tilstand, men ikke i modsætning til noget historisk. "Det fremgår klart af perikopen, at der er tale om historisk tid, fremtid i modsætning til den nuværende tid og dens indhold."³⁰ Jeg lader denne anskuelse ligge til grund for det følgende, idet jeg dog også vil inddrage det aspekt, Levin fremhæver. Desuden behøver dette ikke stå i modsætning til det syn, Keil og Potler repræsenterer.

V.31 indeholder perikopens nøgleord: בְּרִית הַדְּשָׁה. Det er det eneste

27) Se nærværende arbejde p.17. Vedrørende denne problematik - se videre Jeppesen, 1986, p.75ff. 28) Keil og Delitzsch, 1977, p.38. Rudolph ifølge Potter, 1983, p.355. 29) Levin, 1985, p.22f. 30) Jeppesen, 1986, p.69.

sted i GT udtrykket forekommer.

Der findes imidlertid udtryk og sagforhold, som er beslægtet hermed: Vendingen *בְּרִית עֲוִלִים* forekommer en del steder, som betegnelse for en kommende pagt.³¹ Man skal især bemærke Jer.32,36-42, der på flere punkter er en parallel til Jer.31,31-34. Videre findes forestillingen om noget, der kan betegnes som en *fornyelse* af pagtsforholdet. Hovedstedet er her Deut.30,1ff., hvor det sker på basis af folkets helhjertede omvendelse til Jahve - jf. det centrale begreb *שוב* i v.2, 8 og 10.

Udtrykket *בְּרִית הַדְּשָׁה* er et nøglebegreb også med henblik på perikopens virkningshistorie, idet det i mange tilfælde tilsyneladende er det, man særlig har fæstet sig ved.³²

Målgruppen for denne *בְּרִית הַדְּשָׁה* er *יְהוּדָה וְאַחֲבֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל*, hvormed uden tvivl sigtes til hele Israels folk, både ti-stamme riget i nord og Juda i syd. Ud fra en sammenligning med v.33, regner mange sidste led for en tilføjelse, men dels er dette ikke nødvendigt, hvis man i stedet henviser til v.27, der også hører med til sammenhængen, og dels behøver det ikke ændre betydningen af "hele Israels folk".³³

3.3.2. Eksegese af v.32.

Med *לֹא יָבֹאוּ* introduceres i dette vers det, som den nye pagt sammenlignes med og sættes op imod - jf. også de sproglige kommentarer til indledningen af v.33.³⁴

Hvad er det for en pagt, der tales om her, og hvad kendetegner den?

Det er nærliggende at sammenligne med Jer.11,1-8, der på flere punkter er en parallel til 31,31-34. Begge steder tales der om en pagt, idet der henvises til Exodus-begivenheden med vendingen *בְּיוֹם הוֹצִיאֵנִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם* (11,4)/(11,32). Mange vil i begge tilfælde karakterisere stilen som deuteronomistisk, idet særlig Jer.11 udviser mange lighedspunkter med Deut.

Bl.a. ud fra Jer.11 er det klart, at det ikke drejer sig om en pagt knyttet til selve udgangen af Egypten. Denne betragtes imidlertid som udtryk for Guds handlinger med folket, hans udvælgelse af det og hans velgerninger imod det, der alt sammen udgør en vigtig baggrund for pagten.³⁵ Det er det, som fremhæves med udtrykket: *הַחֲלִיקִי בִידֶם*.

Udtryksmåden i Jer.11 tyder på, at der sigtes til Sinai-pagten, som ifølge traditionen blev givet umiddelbart efter udvandringen.³⁶

31) Es.61,8. Jer.32,40 og 50,5. Ez.16,60 og 37,26. 32) Se nærværende arbejde p.25. 33) Weiser, 1955, p.294. 34) Se nærværende arbejde p.6. 35) Vang, 1984, p.182f. Thompson, 1980, p.60 og 581. Keil og Delitzsch, 1977, p.37. 36) Weiser, 1952, p.101; 1955, p.294. Thompson, 1980, p.61 og 580. Rudolph ifølge Vang, 1984, p.182.

Dette støttes af den plads, loven har i den nye pagt - modstykket til pagten i v.32.³⁷ Samtidig skal den formodentlig ses i nær sammenhæng med det, som skildres i Deut. - men det behøver der ikke være nogen konflikt i.³⁸ Vi vil fremover benævne den "den gamle pagt" - vel vidende at det ikke er et udtryk, som forekommer i GT.

Betydningen af verbet *לָקַח* er omdiskuteret.³⁹ Weippert og Thompson oversætter "at være Herre", hvilket videre kan indebære "at tage i besiddelse".⁴⁰ Thompson angiver, at verbet også kan betyde "at være ægtemand", men fremfører (p.581), at det første "suits the covenant context better." Jeg mener imidlertid, at der er gode grunde til at anvende den sidst nævnte oversættelse - og det med formuleringen "at tage til sig som hustru".⁴¹ Ægteskabsanalogien er ofte anvendt i GT til at beskrive forholdet mellem Gud og hans folk - også i en pagts-kontekst. Det er særlig kendt fra Hoseas' bog, men forekommer også mange steder i Jer. f.eks. i kap.2 og 3, og i trøstebogen i begyndelsen af kap.31. I 3,14 bruges - tydeligvis i forbindelse med ægteskabsanalogien - nøjagtig den samme formulering som i v.32: *אֲנֹכִי בְעֵלְתִּי בְכֶם*. Thompson følger selv denne oversættelse tidligere i sin kommentar (p.66) og sætter det da i relation til pagten, idet han fremfører, at "this relationship <ægteskabsanalogien> was also a contractual one".

Det afgørende i redegørelsen for den gamle pagt, er den omstændighed, at den blev brudt af folket (jf. oversættelsen af *אֲשֶׁר-הִנָּחָה* og den sammensatte nominal-sætning, der fremhæver *הִנָּחָה* i modsætning til *וְאֲנֹכִי* ("skønt jeg") i det følgende). Dette tema står også centralt i Jer.11,1-8, ligesom mange andre steder i Jer. Pagten bliver brudt p.g.a. folkets ulydighed mod pagtsfordringerne (11,8). Jer.13,23 peger på det umulige i at få folket til at overholde dem, og det fremhæver den håbløse situation, som er baggrunden for Jer.31,31-34.

Heri ligger for mig at se en begrundelse for nødvendigheden af den nye pagt.⁴² En svaghed ved den gamle pagt gjorde, at den kunne brydes af folket. Den var ikke i stand til at sikre den lydighed, den krævede. Derfor skulle der en ny pagt til - med de egenskaber, som skildres i det følgende.

3.3.3. Eksegese af v.33.

Først skal det bemærkes, at verbernes subjekt er Jahve selv. Det er ham, som - suverænt - bringer den nye pagt i stand. I nogle af paral-

37) Weippert, 1979, p.336f. 38) Thompson, 1980, p.61. Weiser, 1952, p.101 note 1. Vang, 1984, p.182. Det fremføres, at Deut. forstår sig selv som en stadfæstelse og fornyelse af Sinaipagten. 39) Weippert, 1979, p.337. Thompson, 1980, p.66 og 581. Keil og Delitzsch, 1977, p.37. 40) Koehler og Baumgartner, 1958, p.137 punkt 3. 41) Ibid., punkt 2. 42) Thompson, 1980, p.580f. Keil og Delitzsch, 1977, p.38f.

lelteksterne (Ez.16,59-63; 36,22-23 og 32) understreges det derudover, at det ikke sker for folkets skyld (לְעוֹלָם) - fordi de har gjort noget til det. Gud griber udelukkende ind "for sit hellige navns skyld" - for at andre folk "יִדְעוּ כִּי־אֲנִי יְהוָה". Og han gør det på trods af folkets handlen d.v.s. dets pagtsbrud.

Det centrale i den nye pagt er - som i den gamle - תּוֹרָה (toraen - loven). Vi har her at gøre med et af de mest grundlæggende begreber i GT. Det bruges i flere forskellige betydninger. I denne sammenhæng er toraen nøje knyttet til pagten og henviser formodentlig til pagtsforordningerne.⁴³ Konkret kan det vise tilbage til den undervisning, vi finder i Deut. - inklusive dekalogen. Eftersom skrivningen af loven på hjertet har forbindelse med talen i v.34 om at kende Jahve, skal begrebet ikke forstås snævert som en samling af enkeltbud, men bruges snarere i bredere betydning om "Willenskundgebung Jahwes".⁴⁴

Det skal imidlertid bemærkes, at også når det gælder en nærmere bestemmelse af toraen, er den nye pagt som den gamle. Der er ikke noget alternativ til lovens indhold, som er givet i den gamle pagt.⁴⁵

Denne lov bliver givet בְּקֶרֶב og skrevet עַל־לֵב. לֵב er også et begreb, der anvendes hyppigt i GT. Det bruges både om menneskets følelse, vilje og forstand, men lader sig ikke umiddelbart oversætte direkte til de bestemte begreber om menneskets indre, vi opererer med. Der findes ikke i GT en detaljeret teori om de enkelte deles indbyrdes relation.⁴⁶ לֵב er snarere mere generelt betegnelse for mennesket efter dets indre gehalt eller aller-inderste. Det kommer også frem her, ved at det - på en måde som ellers særlig kendetegner de poetiske afsnit i Jer. - står parallelt med קֶרֶב. Hvis man skal specificere det, kan man med Müller tale om לֵב som "sædet for menneskets sjælelige og åndelige kræfter og muligheder, derunder om det, hvori dets religiøs-etiske holdning bunder".⁴⁷

נָתַתִּי לְפָנֶיהֶם er det modsatte af נָתַתִּי לְפָנֶיהֶם (give foran dem = forelægge dem), der altid bruges om Sinai-loven (Jer.9,12. Deut.4,8; 11,32; 30,1). Tilsvarende står det at skrive toraen עַל־לֵב som en modsætning til, at den under den gamle pagt var skrevet på לוחות אבנים (tavler af sten) (Ex.31,18. Deut.4,13; 5,22; 9,11).⁴⁸ Dette peger på det, som er det afgørende nye ved denne pagt: Loven placeres af Gud i menneskets indre i stedet for at gives som en ydre størrelse.

Det bliver særlig tydeligt, hvis man sammenligner med Deut. 6,4-9. Her tales der om הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה - hvilket først og fremmest viser tilbage

43) Noack, 1986, p.242. 44) Weippert, 1979, p.338. 45) Engberg-Pedersen, 1988, p.94. Noack, 1986, p.242. 46) Engberg-Pedersen, 1988, p.89f. 47) Müller, 1989, p.256 note 16. 48) Thompson, 1980, p.581.

på trosbekendelsen og "hovedbudet" i v.4-5 - som מַלְצוֹךְ, og som skal placeres på en række ydre steder: עַל־יָדְךָ (om din hånd), בֵּין עֵינֶיךָ (mellem dine øjne = på panden), עַל־מַזְוִיֹּת (på dørstolperne), וּבְשַׁעְרֶיךָ (på dine porte). Ligeledes pålægges man, at שְׁנַתֶּם til sine børn, hvilket også er markant anderledes under den nye pagt - se Jer.31,34. Ganske vist opfordres man i Deut.6,6 til: הָיוּ עַל־לִבְבְּךָ, men det er for det første noget, man selv skal gøre, og for det andet er der tale om noget langt mere overfladisk, kortvarigt og uholdbart end det, som det drejer sig om i Jer.31,33.

Her bliver toraen med dens belæring og fordringer en fast, permanent og integreret del af menneskets aller-inderste væsen, der får dyb indflydelse på dets sjælelige og åndelige liv og dermed på dets religiøse-etiske holdning - og samtidig har de vidtrækkende følger, som v.34 skildrer.

Man kan tale om, at ved at toraen lægges ind i det enkelte menneskes indre, sker der en personliggørelse og individualisering af denne og dermed af pagten. Det korresponderer med det, som kom frem i versene lige inden vores perikope (v.29-30): At den enkelte selv skal stå personligt til ansvar for sine handlinger.⁴⁹

Herved bliver toraen på en måde også urørlig. Nogle ser heri en tydelig anti-præstelig tendens - ikke mindst med tanke på den markante modsætning til Deut.6,4-9. Toraen kan ikke længere forfalskes, som det er sket fra præsteskabets side.⁵⁰ Dette vil i givet fald være endnu tydeligere i v.34.

Jer.32,39f., Ez.11,19 og Ez.36,26f. er på mange måder parallelle med Jer.31,33, men det er andre aspekter, som trækkes frem. I Ez.11 og 36 giver Jahve Israels folk רֹחַ חֲדָשָׁה בְּקִרְבָּם (en ny ånd i deres indre) og giver dem לֵב חָדָשׁ (et nyt hjerte), d.v.s. לֵב בָּשָׂר (et kødhjerte) i stedet for לֵב הָאֲבָן (et hjerte af sten). Og det gøres klart (36,27), at den nye ånd er רֹחִי (min ånd = Jahves ånd). I Jer.32,39f., hvor der er tale om בְּרִית עוֹלָם, vil Jahve derimod give dem לֵב אֶחָד וְדָרָךְ אֶחָד og lægge אֶת־יְרֵאָתִי בְּלִבָּם.

Et andet sted i Jer. tales der om hjertet som skrivemateriale: I Jer.17,1 siges det, at synden (חַטָּאת) er skrevet (כָּתוּב) som i Jer.31,33) på לִוְחַ לִבָּם (deres hjertes tavle). Det er en parallel til udsagnet i Jer.13,23 om syndens uundgåelighed (se eksegesen af v.32) og kan ligeledes ses som en del af den negative baggrund for den nye pagt, hvor

49) Se nærværende arbejde p.9. 50) Engberg-Pedersen, 1988, p.92. Potter, 1983, p.352 og 354. Thompson, 1980, p.67-70, 109f. og 115. 51) Ez.11,19 har דָּמָא i stedet for דָּמָא, men nogle håndskrifter læser også her det sidste.

det i stedet er toraen, der skrives på hjertet.⁵² Dette viser det radikalt nye ved pagten.

Det afgørende er, at skrivningen af loven på hjertet, gør folk i stand til vise lydighed imod den, d.v.s. opfylde pagtsfordringerne, således at der ikke sker pagtsbrud - med de følger det ville få.⁵³ Det bliver særlig tydeligt, hvis vi igen sammenligner med Ez.11,19f. og Ez.36,26f., hvor det direkte angives, at formålet (11,20: לַמַּעַן = for at) er, at de følger Jahves תִּקְוָה og מִשְׁמַע בְּיָדָיו.⁵⁴ Denne lydighed var toraen ikke i stand til at frembringe, så længe den blot var givet som en ydre størrelse. "It needed to touch the life deeply and inwardly in mind and will."⁵⁵

Resultatet bliver et pagtsforhold mellem Gud og folket, der kan udtrykkes med den såkaldte pagtsformel: וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים וְהָמָּה יִהְיוּ לִי עָמָל.⁵⁶

Pagtsformlen forekommer 7 gange i Jer. Den indgår generelt i to forskellige kontekster:⁵⁷

- 1) Som et led i en ved ørkenvandringen givet, men i nutiden stadig gældende fordring jf. Jer.7,23 og 11,4.
- 2) I ubetingede forjættelser om et fremtidigt nyt forhold mellem Gud og hans folk.⁵⁸

Herved bliver det klart, at det grundlæggende personlige forhold mellem mennesket og Gud, som den nye pagt sigter på, er det samme, som var intentionen med den gamle. I dette adskiller de sig ikke fra hinanden.

3.3.4. Eksegese af v.34.

Igen møder vi et centralt gammeltestamentligt begreb: יָדָע - at kende. Thompson definerer det således: To know Jahve was to be committed to him with a profound personal commitment which touched the whole of one's life.⁵⁹ Idet han sandsynligvis knytter til ved, at יָדָע også anvendes om det mest inderlige forhold mellem mand og kvinde, uddyber Thompson sin definition ved tolkningen af Jer.31,34: "The verb *know* here probably carries its most profound connotation, the intimate personal knowledge which arises between two persons who are committed wholly to one another in a relationship that touches mind, emotion, and will."⁶⁰

Under den nye pagt skal כָּלֶם לְמַקְצָנָם וְעַד־גְּדֻלָּה, d.v.s. alle uden undtagelse, have dette forhold til Jahve. Vi møder her et kollektivt

52) Potter, 1983, p.351f. 53) Thompson, 1980, p.581. Se nærværende arbejde p.12. 54) I Jer.32,39-40 er tale tale om, at de skal frygte (יָרָא) Jahve, så de ikke fjerner sig fra ham (יָרָא). 55) Thompson, 1980, p.581. 56) Vang, 1983, p.73. 57) Jer.24,7; 30,22; 31,1; 31,33 og 32,38. 58) Thompson, 1980, p.83. Keil og Delitzsch, 1977, p.40. 59) Thompson, 1980, p.581.

og altomfattende aspekt ved den nye pagt, som er værd at bemærke. Det kom allerede frem i v.31, hvor det blev gjort gældende, at pagten skulle sluttet med hele Israels folk.

Følgen er, at det ikke længere bliver nødvendigt at לִמַּד - lære nogen noget.

Også her skal det forstås på baggrund af, hvad der var tilfældet under den gamle pagt. Netop undervisningen i הִתְוַרְתָּ var det afgørende i Jahves opdragelse af pagtsfolket. Der er tale om mere end en intellektuel akt. Det skal berøre hele personligheden og sigtet er, at man skal *handle* efter Jahves vilje. Det almindeligste udtryk for denne undervisning er הִוַּרְתָּ (hif. af יָרָה) (Deut.33,10). Verbet לִמַּד anvendes imidlertid også ofte (Deut.4,1 og 10; 6,1). Det betyder oprindelig at slå eller drive frem med pigstav i forbindelse med dressering af dyr til arbejde og har en mere negativ klang end הִוַּרְתָּ.

I Deut.31,12-13 bruges netop ordet לִמַּד i forbindelse med det levi-tiske præsteskabs undervisning af hele folket i toraen (v.9). Under den gamle pagt var det igennem denne undervisning, at folket kom til at kende Gud - d.v.s. det skete ikke direkte, men gennem formidling fra andre, specielt præsteskabet.

Det er dette, som ikke længere er nødvendigt med den nye pagt. Der er ikke behov for mellemmand, som ved deres undervisning formidler kendskab til Gud, da han selv direkte har givet det til alle ved at lægge sin lov ind i deres indre. I den nye pagt er der tale om "immediacy of personal relationship, which excluded any necessity for the intervention of the priests and the cult".⁶⁰ Hvis man taler om en anti-præstelig tendens, er det på en særlig måde her, den kommer til udtryk.⁶¹

Til sidst forsikrer Jahve: אֲנִי לֵעֵוֹנָם וְלִחַטְאֵתָם לֹא אֶזְכֹּר-עוֹד, og med konjunktionen וְ (for) gøres det til forudsætningen og grundlaget for den nye pagt, som den beskrives i v.33-34.⁶²

Det er dette, som på en særlig måde udmærker Jer.31,31-34. Motivet findes dog også i nogle af parallelteksterne - om end visse steder udtrykt anderledes. I Ez.36,22ff. tales der om, at נָחַר (rense) for טִמְאֻת (urenheder) (v.25) og עֲוֹנוֹת (synder) (v.33), hvilket sker ved at זָרַק מַיִם טְהוֹרִים (han stænker rent vand) på dem. I trøstebogen - Jer.33,8 bruges det samme begreb som i Ez.36: נָחַר fra עוֹן, men der tales så videre om at מִלֵּךְ לֵעֲוֹנוֹת (tilgiver synder) - med de samme udtryk som i Jer.31,34. Ez.16,63 handler også om syndstilgivelse, men

60) Ibid., p.109. 61) Se nærværende arbejde p.14. 62) Koehler og Baumgartner, 1958, p.432 punkt 10: Efterfølgende kausalsætning. 63) Weippert, 1979, p.338f. Thompson, 1980, p.111.

anvender helt andre begreber: כָּפַר לְכָל־אֲשֶׁר עָשָׂה - dækker/soner alt det, man har gjort. Hensigten er her, at folket skal skamme sig over det, de har gjort.

Det er her relevant igen at inddrage Jer.17,1, der handler om, hvor gennemgribende og alvorlig folkets synd er.⁶⁴ Der fremføres, som tidligere nævnt, at synden (חַטָּאת) er skrevet på לִבָּם לִיחַ (deres hjertes tavle) - og, fortsættes der: på קַרְנוֹת מִזְבְּחוֹתֵיכֶם (deres altres horn). Det er dér soningen (כָּפַר - jf. det anvendte verbum i Ez.16,63) for folkets synd fandt sted, ved at præsterne smurte blod på dem (Ex.29,12). Weippert ser det, at synden er indristet netop i alterets horn, som udtryk for, at den ikke længere kan sones på den måde, som det skete under den gamle pagt. "Die tief eingravierte Schrift läßt sich nicht abwaschen."⁶⁵ Det er i alt fald tydeligvis på linie med Jer.17,1, når der tales om, at Guds egen tilgivelse af folkets synd er en nødvendig forudsætning for den nye pagt - enten det som i Ez.16,63 udtrykkes med verbet כָּפַר, der direkte henviser til soningen, eller man som i Jer.31,34 bruger verbet נָסַח.

נָסַח har også en kultisk oprindelse, og grundbetydningen er "at bestænke" - hvilket tydeliggør parallellen til Ez.36,25. Det var oprindeligt et udtryk for, at en lovovertrædelse blev annulleret, oftest ved at der var ydet satisfaktion i form af ofre.⁶⁶

Man kan se denne tale om, at synden tilgives og glemmes, i sammenhæng med det tidligere omtalte problem med eksilovervindelse, som versene kan siges at give svar på.⁶⁷ Og under forudsætning af, at det er talt til Jeremias' generation før eksilet og/eller første generation i eksilet, har vi samtidig her et svar på den personlige ansvarlighed for synden, som v.29-30 gør gældende.⁶⁸

Eksilet, der var forårsaget af folkets synd og pagtsbrud, er (eller fremtid: bliver) ikke i sig selv i stand til at overvinde hindringerne for en tilbagevenden. Selvom det er udtryk for en straf, er (vil være) det ikke tilstrækkelig til at udvirke soning.⁶⁹ Og en helhjertet omvendelse, som er en forudsætning for den pagtfornyelse, Deut.30 taler om (se nedenfor), kan (vil kunne) heller ikke gøre det - eller er overhovedet ikke mulig.⁷⁰ Kun en ubetinget tilgivelse fra Guds side kan gøre op med fortidens synder, så de ikke længere har nogen betydning, kan hele pagtsbruddet, give et nyt, permanent og fast pagtsforhold - og muliggøre en tilbagevenden fra eksilet og en varig bosættel-

64) Se nærværende arbejde p.14. 65) Weippert, 1979, p.346. Weippert følger i sin tolkning W.Rudolph. 66) Jeppesen, 1986, p.72. 67) Se nærværende arbejde p.9f. 68) Se nærværende arbejde p.9f. 69) Cf. det at Ez.16,63 som før nævnt taler om כָּפַר לְכָל־אֲשֶׁר עָשָׂה (dække/soner alt det, som man har gjort). 70) Jeppesen, 1986, p.72-78.

se i landet.

3.4. Hovedlinier i forståelsen af den nye pagt ud fra Jer.31,31-34.

Det er tydeligt, at versene - både direkte (v.32) og indirekte - sætter den nye pagt op imod den gamle. Herved bliver det klart - som ovenfor vist, at der er både forskelle og ligheder mellem de to pagter. Man kan tale om, at den nye pagt samtidig repræsenterer et brud og en kontinuitet i forhold til den gamle.

Denne dobbelthed bliver særlig tydelig, hvis man sammenligner med Deut.30,1-14. Det, som beskrives dér, kan karakteriseres som en fornyelse af pagten. Nogle vil se det som knyttet til en årlig pagtsfornyelsesfest.⁷¹

Vi finder flere paralleller til Jer.31 (ligesom til Ez.11 og 36): Der tales om, at Herren vil omskære hjertet (מִלְאֵי לֵבָבָה) - hvor det er Jahve, som er den handlende, og hvor hensigten (לְ) er, at de skal elske Gud af hele deres hjerte. Det sidste kædes i konteksten (v.8) sammen med, at de skal høre/adlyde (שָׁמְעוּ) Jahves stemme og gøre/handle (עָשׂוּ) efter hans bud (דְּבָרָיו). Det siges også, at הַמִּצְוֹת (der står synonymt med דְּבָרָה) er בִּפְּהַם וּבִלְבָבָה (i munden og i hjertet) - og hensigten (לְ) er igen: עָשׂוּ. Endelig sættes det hele i forbindelse med, at folket samles og føres tilbage til deres tidligere land.

Samtidig er der afgørende forskelle mellem Deut.30 og Jer.31: For det første er det i Deut.30 stadig den gamle pagt, det drejer sig om - den fornyes bare. For det andet sker det under forudsætning af (jf. כִּי - fordi i v.10 og følgesætningen i v.3) en helhjertet omvendelse (v.2 og v.10: תָּשׁוּבוּ וְשׁוּבוּ בְּצִלְ לֵבָבָה) til Gud fra folkets side, hvor de også adlyder (v.2 og v.10: שָׁמְעוּ) hans stemme og holder (v.10: מִצְוֹתָיו) . I Jer.31 er der derimod tale om en helt ny pagt til forskel fra den gamle, og den baseres på en radikal nyskabelse i form af lovens indskrivelse i hjertet - således at den gamle pagts undervisning i toraen ikke længere er nødvendig - og har sin grund i en tilgivelse af synden. Jer.31,31-34 er altså ikke et led i en serie af pagtsfornyelser i Deut. og det såkaldte deuteronomistiske historieværk. Der er tale om noget grundlæggende nyt - hvad angår tilvejebringelsen.

Indholdet er imidlertid ganske som i den gamle pagt: toraen. Den placeres bare nu af Gud i menneskets indre i stedet for at gives som en ydre størrelse.⁷² Sigtet er også det samme, nemlig det grundlæggende personlige forhold mellem mennesket og Gud, som bedst kan udtrykkes ved hjælp af den gamle pagtsformel.

Det alt afgørende er, at den kommende pagt repræsenterer noget nyt

71) Weiser, 1955, p.294. 72) Engberg-Pedersen, 1988, p.94.

netop på de punkter, hvor den gamle havde svagheder, som var årsag til, at den blev brudt.⁷³ Derved kan den først og fremmest karakteriseres som uforanderlig.⁷⁴

Vi har mødt endnu en dobbelthed i beskrivelsen af den nye pagt, som skal trækkes frem: En spænding mellem på den ene side en individualisering og personliggørelse af pagten og på den anden side det kollektive og altomfattende ved den. Det første kom frem, ved at toraen blev lagt ind i det enkelte menneskes indre (v.33) og havde forbindelse med, at hver enkelt var personligt ansvarlig for sine handlinger (v.29-30). Det andet manifesterede sig, dels ved at pagten blev sluttet med hele Israels folk, og dels ved at kendskabet til Gud og hans tilgivelse blev givet til alle uden undtagelse. Jeppesen mener, at forestillingen om den nye pagt med det sidste moment "bærer kimen til sin egen sprængning".⁷⁵

Til sidst skal det bemærkes, at de forskellige parallelsteder, som er blevet anvendt ved eksegese af Jer.31,31-34, ikke kun har været med til at belyse forskellige elementer i perikopens forståelse af den nye pagt. De har også selv bidraget med andre aspekter af den forventning til en kommende absolut og vedvarende pagt, vi møder omkring eksilet, og har derved vist, hvor mangesidig og varieret denne forventning har været.

73) Se nærværende arbejde p.12. og p.15. Keil og Delitzsch, 1977, p.38. 74) Jeppesen, 1986, p.70. 75) Ibid., p.78.

Del II. Den nye pagt i tekster fra antik jødedom og Det nye Testamente.

1. FORSTAELSEN AF DEN NYE PAGT I TEKSTER FRA ANTIK JØDEDOM.

1.1. Jubilæer-bogen (Jub).

1.1.1. Indledning.

Jubilæer-bogen hører til de såkaldte gammeltestamentlige pseudepigrapher. Den stammer efter alt at dømme fra første halvdel af det 2. årh. f.Kr. og er sandsynligvis blevet til i de kredse, hvorfra Qumran-menigheden (se nedenfor) senere udviklede sig, idet den udviser et nært slægtskab med skrifterne herfra. Indholdet er en omskrivning af indholdet i Gen.1 til Ex.14 med mange tilføjelser, idet der er en koncentration omkring lovstoffet. Oprindeligt er den skrevet på hebraisk.¹

1.1.2. Pagtsforståelsen i Jubilæer-bogen.

Jub. anvender ikke udtrykket "den nye pagt", men der er flere steder tale om samme problematik som i Jer.31, nemlig hvordan der kan skabes et uforanderligt forhold mellem Gud og folket² - jf. Jub.1,23: "så de ikke skal vende sig bort fra mig, fra denne dag og indtil evig tid."

Midlet hertil er, at Gud "fjerner deres hjertes forhud" og "skaber dem en hellig ånd og renser dem" (1,23). Det er vendinger, som mere sandsynligt stammer fra Ez.36 (v.25-27) - jf. også Jub.1,21 - end fra Jer.31. Når det gælder vejen til at opnå dette, er det imidlertid hverken Ez.36 eller Jer.31, men snarere Deut.30, som danner grundlaget:³ Vejen går gennem folkets syndserkendelse og helhjertede omvendelse (1,22f.). Det er altså grundlæggende anderledes end det, der peges på i Jer.31,31ff. Vi skal imidlertid bemærke, at der stadig er tale om det altomfattende aspekt som i Jer.31: 1,25: "Og de skal alle kaldes den levende guds børn."

1.2. Tekster fra Qumran.

1.2.1. Qumran-menigheden og dens skrifter.⁴

Menigheden i Qumran på vestsiden af Det døde Hav tilhørte en religiøs retning inden for antik jødedom, som de mange i dag identificerer med essæerne. Essæerne dannede lokale samfund i byerne rundt om i Israel, og Qumran-menigheden kan således betragtes som et særpræget essæisk center, kendetegnet af et meget strengt religiøst liv. Det blev grundlagt omkring 150 f.Kr., da en religiøs leder, kaldet "Retfærdighedens Lærer", efter en konflikt med de ledende religiøse kredse i Jerusalem slog sig ned dér med en gruppe tilhængere. Man stod i et stærkt mod-

1) Andersen, 1989, p.23f. 2) Jeppesen, 1986, p.79. 3) Se nærværende arbejde p.18. 4) Jeppesen, 1986, p.79ff. Andersen, 1989, p.43f. og 49ff.

sætningsforhold til andre grupper i Israel og tog især afstand fra tempeltjenesten i Jerusalem - hvilket de forskellige skrifter fra Qumran tydeligt vidner om.

De er blevet til i de første knap hundrede år af menighedens historie og er tilgængelige i dag først og fremmest takket være de exceptionelle håndskriftfund ved nordkysten af Det døde Hav i 1947. Et enkelt - Damascusskriftet blev fundet i Kairo ca. 50 år tidligere, men var også med i samlingen af Qumran-menighedens litteratur. Når man ud fra dette skrift taler om "Menigheden af den nye pagt i Damascus",⁵ er Damascus muligvis et dæknavn for Qumran, og i alt fald er der en intim forbindelse mellem denne og så menigheden i Qumran - hvis de da ikke er identiske.⁶ Nogle mener dog, at menigheden i Qumran har skilt sig ud fra de øvrige tilhængere af Damascus-pagten.

Betegnelsen "den nye pagt" findes kun i to af Qumran-teksterne, nemlig Damascusskriftet (CD) og Habakkukkommentaren (1QpHab). Desuden finder vi i Sekthåndbogen (1QS) det beslægtede udtryk "en evig pagt". Det er disse tre skrifter, som skal lægges til grund for redegørelsen for forståelsen af den nye pagt i Qumran-menigheden. Selvom de tre skrifter ikke kan siges at være homogene i forståelsen af forskellige emner, vil jeg alligevel af pladshensyn søge at behandle dem under ét.

1.2.2. Pagtsforståelsen i Qumran-menigheden.

Pagtsbegrebet spillede en stor rolle i Qumran-samfundet. At blive optaget i menigheden blev betegnet som at indtræde i Guds pagt (1QS V,7f.). Det er også i den sammenhæng, vi møder udtrykket "den nye pagt". Pagten - Guds pagt er den nye pagt (1QpHab II, 4), som CD taler om, at nogle indgik i i Damascus' land (VI,19; VIII,20; XIX,33f.).

Bag dette ligger den samme problematik som i GT og Jub.: At sikre forholdet mellem Gud og folket en absolut, uforanderlig og vedvarende karakter (CD VII,5f.). I Qumran - som i Jer.32,40 - udtrykkes det med, at pagten er evig (CD III,13; 1QS IV,23). Ligesom i Jer. og parallelteksterne er det en pagt, Gud opretter (CD III,13), og man kan også - som i Ez.16 og 36 - finde udtryk for, at det sker uforskyldt for folket (1QS IV,23).⁷ Ligeledes indtager toraen en central position og tillægges stor værdi (CD VI,4 og 14). Den kaldes "Brønden med de levende Vande" (CD XIX,34). Som i Jer.31 er det nye ikke pagtens indhold - det er stadig toraen.

Spørgsmålet er i hvor høj grad disse forhold skyldes en direkte indflydelse fra Jer.31,31ff. Bortset fra en uklar henvisning til "det Ord, som Jeremja har talt til Baruk, Nerijahs Søn" (CD VIII,20), er

5) Jf. titlen på Flemming Friis Hvidbergs afhandling. 6) Nielsen og Otzen, 1959, p.4. 7) Jeppesen, 1986, p.80f.

der intet, som tyder på, at man har udviklet forestillingerne om en ny pagt på grundlag af en nærfortolkning eller meditation over Jer.31. Man har dog uden tvivl kendt til stedet og muligvis også knyttet til derved i fremstillingen af den nye pagt - hvilket ovenstående kan pege i retning af.⁸

Pagtsforståelsen i Jer. og Qumran adskiller sig imidlertid også på afgørende punkter fra hinanden:

Først er der nogle mere iøjnefaldende - men alligevel dybtliggende - forskelle. Den nye pagt karakteriseres som "pagten og forpligtelsen <min fremhævelse>" (CD XX,12). Og om dem, som overholder Guds pagt, hedder det, at de skal tale "den ene til den anden for at styrke enhver sin Broder" (CD XX,17f.). Det var jo netop den form for undervisning, som ifølge Jer.31 skulle blive overflødig i og med den nye pagt. Videre tales der i Qumran-teksterne ganske vist om tilgivelse, men den er snarere knyttet til nogle bestemte renselsesceremonier (1QS III,7ff.) med bestækelse "med sandheds ånd ligesom med renselsesvand" (1QS IV,21 - jf.Ez.36) end til selve pagtslutningen.⁹ Og det sker på betingelse af, at man omvender sig fra sin synd (CD II,5).

Dernæst er der en grundlæggende og vidtrækkende forskel på forståelsen af den nye pagt i Qumran og Jer.: I CD III,13 tales der - ligesom i Jer.31 - om at Gud oprettede sin pagt med *Israel*. Ud fra konteksten bliver det imidlertid klart, at det kun gælder "dem, som holdt fast ved Guds Befalinger" (III,12), og "som var tilbage" (III,13) af "*hele Israel*" (III,14), der ellers "foreløde Guds pagt" (III,11). I Jer.31 var det også fædrene som helhed, der havde brudt pagten, men det nye, Jahve satte i værk, skulle så tilsvarende omfatte hele Israel (v.31) - alle uden undtagelse (v.34). Dette altomfattende og kollektive aspekt ved forståelsen af den nye pagt i Jer.31 er helt forladt i Qumran. Man lægger udelukkende vægt på det individuelle og personlige ved pagten og opererer slet ikke med den spænding, vi fandt i Jer.31.¹⁰ Vi ser det tydeligt ved betoningen af den individuelle afgørelse ved optagelse i menigheden (1QS V,7ff.). "Pagten sluttes med den enkelte efter et personligt valg og på betingelse af, at de medlemmer, der allerede er i den nye pagt, giver deres samtykke. I den sammenhæng tenderer ordet pagt i retning af at betyde menigheden selv."¹¹

Man kan sige, at der med denne eksklusivitet er tale om den sprængning af forestillingen om den nye pagt i Jer.31, som Jeppesen tidligere har gjort opmærksom på, at den selv bærer kimen til i og med

8) Ibid., p.80. 9) Ibid., p.81. 10) Se nærværende arbejde p.19. 11) Jeppesen, 1986, p.81.

dens altomfattende og kollektive aspekt.¹² Israel - Guds folk omfatter ud fra Qumran-samfundets forståelse ikke alle jøder, men kun menigheden. Det er den "rest", som viderefører Guds pagt med folket.

Med dette in mente bevæger vi os nu over på ny testamentlig grund. Her møder vi en kristen menighed, der også opfatter sig som det sande Israel, det nye Guds folk, den nye pagts menighed.¹³ For med Müller at citere Lang er der tale om et "Strukturverwandtschaft" mellem Qumran-samfundet og den kristne menighed, "als beide die Verheißung des neuen Bundes erfüllt sehen und sich im Besitz des Geistes Wissen".¹⁴

2. FORSTÅElsen AF DEN NYE PAGT I TEKSTER FRA DET NYE TESTAMENTE.

2.1. Introduktion.

Når man skal undersøge, hvordan NT anvender Jer.31,31ff. og dets fremstilling af den nye pagt, falder opmærksomheden i første omgang på Hebræerbrevet. Det er det eneste skrift, som udførligt citerer Jer.31,31ff. Hebr.8,8-12 anfører Jer.31,31ff. som et skriftord, der er gået i opfyldelse. Ser man nøjere efter, bliver det imidlertid klart, at hovedtemaet er Kristus som ypperstepræst, og at Jer.31 og dens tale om en ny pagt kun anvendes som ledsagende argumentation for, at Kristi tjeneste er bedre end den, vi finder i GT.

Derfor vil jeg gå uden om Hebræerbrevet og i stedet vende mig til Paulus. Han citerer ikke direkte fra Jer.31, men som Noack bemærker, er det "næsten utænkeligt, at han ikke skulle have haft den text i tankerne ved mer end een sammenhæng i brevene".¹⁵

Müller går et skridt videre og taler om, at Paulus i flere sammenhænge har forestillingen om den nye pagt som en grundlæggende forudsætning, der ikke altid kommer eksplicit til udtryk, men alligvel præger hans argumenter og slutninger på en afgørende måde.¹⁶ Han mener oven i købet, at man herudfra kan forklare mange ting i Paulus' teologi, f.eks. hans øjensynlig modsigelsesfulde tale om loven.¹⁷ Dette skal dog ikke presses ud over, hvad tekstmaterialet giver grundlag for. F.eks. er jeg enig med Müller i, at Rom.2,15 ikke - som Engberg-Pedersen hævder det - har forbindelse med Jer.31.¹⁸ Udtryksmåden minder om Jer.31,33, men det er på ingen måde indholdsmæssigt bestemt. Der er tale om, at *den gerning, loven kræver* (το εργον του νομου) - ikke selve loven - står skrevet i hedningernes hjerte. Samtidig siges

12) Se nærværende arbejde p.19. 13) Vi nævner det her i tesens form, fordi ingen af de NT-tekster, vi skal beskæftige os med, kommer direkte ind på det. Der kan samtidig henvises til Noack, der gør rede for denne grundlæggende forestilling ved at forlænge tanker fra GT ind i NT, idet han inddrager forskelligt nytestamentligt materiale (Noack, 1986, p.250.) 14) Müller, 1989, p.258. 15) Noack, 1986, p.240. 16) Müller, 1989, p.253ff. 17) Ibid., p.253. 18) Ibid., p.262. Cf. Engberg-Pedersen, 1988, p.101.

det tydeligt i det foregående vers, at hedningerne ikke har loven ($\mu\eta$ νόμον ἐχόντες), men er sig selv en lov ($\ἐκὸς τοῦ εἶναι νόμος$). Det drejer sig altså om noget ganske andet end den tora, Jer.31 taler om. Helt anderledes forholder det sig imidlertid, som vi skal se, med Rom.2,25-29.

Jeg vil tilslutte mig Müllers grundlæggende antagelser som en indledende hypotese og følgelig tage nogle af de tekster op til behandling, hvor det må formodes at gøre sig særligt gældende: Det vil sige udvalgte passager fra Rom.2, Rom.7-8 og 2.Kor.3. Herudfra vil jeg søge at fremdrage forskellige elementer i Paulus' forståelse af den nye pagt og sammenligne det med den opfattelse, vi fandt i Jer.31,31-34. Igen vil teksterne af pladshensyn blive behandlet under ét, hvilket er velbegrundet, eftersom Romerbrevet og 2. Korinterbrev sandsynligvis stammer fra samme år, og man derfor må formode, at forestillingsmønsteret er det samme, selvom det ikke kommer direkte til udtryk.¹⁹

Først vil vi imidlertid betragte en anden Paulus-tekst for sig selv:

2.2. Pagtsforståelsen ud fra 1.Kor.11,23-26.

Vi vil tage vores udgangspunkt i nadverindstiftelsesordene, som de er gengivet af Paulus i 1.Kor.11. De giver ikke noget væsentligt bidrag til Paulus' pagtforståelse som sådan, men er værdifulde, fordi versene, der kan "påvises at være Jesu højstegne ord",²⁰ indeholder den ældste version af nadverindstiftelsesordene og samtidig er det ældste vidnesbyrd om en kristen brug af begrebet "den nye pagt". Som sådan vidner de om, at forestillingerne om den nye pagt har indgået i kristendommen helt fra begyndelsen, og præsenterer os for nogle grundlæggende elementer i NT's forståelse af den:

Ved at være Jesu egne ord er den nye pagt her fra første færd knyttet til Jesus Kristus og med vendingen $\epsilon\upsilon\ \tau\omega\ \epsilon\pi\omega\ \alpha\iota\mu\alpha\tau\iota$ sat i forbindelse med hans død og opstandelse (jf. også udtrykket $\tau\omega\ \theta\alpha\nu\alpha\tau\omega\ \tau\omega\ \kappa\upsilon\pi\iota\omega$ i v.26). Ved Kristi død er den nye pagt stiftet og trådt i kraft - med Gud som den suveræne pagtstifter, ganske som vi mødte det i Jer.31.²¹ Noack mener, at den nye pagt her fremtræder som en "eskatologisk størrelse", d.v.s. som noget der hører til i de sidste tider - jf. vendingen $\alpha\chi\rho\iota\ \alpha\upsilon\ \epsilon\lambda\theta\eta$.²² Det vil i den forbindelse være på sin plads at henvise til diskussionen om, hvorvidt Jer.31,31ff. taler om en eskatologisk begivenhed.²³

Det er ikke usandsynligt, at både Exodusberetningen og Jer.31 ligger bag udsagnet. Tilknytningen til påskemåltidet og omtalen af blod

19) Müller, 1989, p.261f. 20) Noack, 1986, p.238f. 21) Ibid., p.239. 22) Ibid. 23) Se nærværende arbejde p.10.

peger på det første, og Jer.31 er en sandsynlig baggrund, både fordi det er det eneste sted i GT, udtrykket "den nye pagt" forekommer, og fordi indstiftelsesordene bruger det samme ord for pagt, διαθήκη, som LXX oversætter בְּרִית med i Jer.31,31. Som Noack påpeger bliver det imidlertid først klart i lyset af det øvrige nytestamentlige materiale.²⁴

2.3. Pagtsforståelsen i udvalgte tekster af Paulus.

Hos Paulus hører talen om den nye pagt hjemme i forkyndelsen for jøder - og polemikken imod dem,²⁵ og er således på én gang bestemt af hans opgør med jødiske modstandere og grundlæggende præget af hans egen baggrund i jødedommen.

Vi vil tage udgangspunkt i 2.Kor.3, da vi her dels møder selve de to udtryk καινης διαθήκης (v.6) og παλαιας διαθήκης (v.14), og dels får den klareste fremstilling af Paulus' syn på forholdet mellem den gamle og nye pagt. Samtidig forekommer der allerede i de første vers ord og vendinger, som ganske tydeligt viser tilbage til både Jer.31, Ez.11 og Ez.36: v.2: εγγεγραμμένη εν ταις καρδιας ημων (indskrevet i hjerter), εγγεγραμμένη πνευματι θεου ζωντος (indskrevet med den levende Guds ånd), ουκ εν πλαειν λιθιναις (ikke på tavler af sten), εν πλαειν καρδιας σαρκιναις (på hjertets tavler af kød).

Vi får i v.3 stillet de samme modsætninger op, som vi mødte i det gammeltestamentlige materiale om forholdet mellem en gammel og ny pagt. Begyndende med v.6 uddyber Paulus i det følgende disse forhold, som en række modsætninger mellem på den ene side en ny pagt, nemlig πνευματος (Andens pagt), og på den anden side en gammel pagt, nemlig γραμματος (bogstavens pagt). Netop modsætningsparret πνευμα/γραμμα står også i Romerbrevet helt centralt i Paulus' forståelse af forholdet mellem den gamle og nye pagt (Rom.2,29 og 7,6).

Bogstavens pagt er karakteriseret ved vendingerne: αποκτεινει (v.6: bogstaven, der slår ihjel), η διακονια του θανατου εν γραμμασιν εντετυπωμενη λιθοις (v.7: dødens tjeneste indristet med bogstaver på sten), τη διακονια της κατακρισεως (v.9: tjenesten til fordømmelse), το καταργουμενον (v.11: det, som bliver opløst).

Andens pagt derimod karakteriseres ved vendingerne: ζωοποιει (v.6: Anden, der gør levende), η διακονια του πνευματος (v.8: Andens tjeneste), η διακονια της δικαιοσυνης (v.9: tjenesten til retfærdighed), το μενον (v.11: det værende = det, som består). Det er her værd at bemærke, at det, Paulus kommer frem til med sin sammenligning, er, at når der var herlighed (δοξα) over det første, må der være langt større

24) Noack, 1986, p.240. 25) Ibid., p.241.

herlighed over det andet.

Ud fra Gal.4 er det klart, at Paulus i 2.Kor.3 med den gamle pagt forstår Sinai-pagten, pagten om Loven. Det fremgår også af flere af formuleringerne i 2.Kor.3 ("tavler af sten", "indristet med bogstaver på sten"). For jødedommen er Sinai-pagten *den* ene pagt, og Loven er pagtsvilkårene.²⁶ Når Paulus i den forbindelse bruger betegnelsen $\gamma\rho\alpha\mu\mu\alpha$, henvises der til den skrevne lov, og da på en særlig måde loven, når den fører til død.²⁷

Rom.2,27 taler om, at jøden overtræder ($\pi\alpha\rho\alpha\beta\alpha\tau\eta\nu$) loven, selvom han er $\delta\iota\alpha\ \gamma\rho\alpha\mu\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$. Der gives altså her udtryk for en utilstrækkelighed ved loven i den gamle pagt, ganske som vi mødte det i Jer.31,32. Den er ikke i stand til at sikre en overholdelse.²⁸ Derfor kan Paulus i 2.Kor.3 tale om, at den slår ihjel og fører til fordømmelse. Ud fra denne synsvinkel forekommer det altså, som om Paulus har et negativt syn på loven.

Som vi så det ved behandlingen af nadverindstiftelsesordene i 1.Kor.11, er det en central nytestamentlig tanke, at den nye pagt blev indstiftet og trådte i kraft ved Kristi død. Ifølge Paulus har Kristus ved sin soningsdød båret følgerne af den fordømmelse, loven førte til - jf. Gal.3,13.²⁹ Vi har heri en parallel til det, vi mødte i forbindelse med Jer.31,34: Kun en ubetinget tilgivelse fra Guds side kan hele folkets pagtsbrud og føre ind i det nye pagtsforhold, Jer.31,33-34 beskriver.

På samme måde er det for Paulus denne Kristi gerning, der er årsag til det, som er blevet virkelighed i og med den nye pagt.³⁰ Derfor står sætningen $\psi\upsilon\psi\iota\ \delta\epsilon\ \kappa\alpha\tau\eta\rho\gamma\eta\theta\eta\mu\epsilon\nu\ \alpha\pi\omicron\ \tau\omicron\upsilon\ \nu\omicron\mu\omicron\upsilon$ (men nu er vi frigjort fra loven) i Rom.7,6 som overskrift over beskrivelsen af det, som for Paulus er tilstanden under den nye pagt. Den beskrives som $\delta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\epsilon\iota\nu\ \epsilon\nu\ \kappa\alpha\iota\nu\omicron\tau\eta\tau\iota\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$ (at tjene i Andens nyhed = at stå i Andens nye tjeneste), hvor det afgørende er, at Anden har taget bolig i mennesket (jf. Rom.8,9; 8,10f. og 8,15), således at det er under dens herredømme (jf. Rom.8,5 og 14).

Ser vi videre frem i Rom.7 og 8 bliver det klart, at det ikke er loven i sig selv, Paulus har noget imod. Han afskriver den på ingen måde med hensyn til dens indhold - jf. Rom.7,7 og 10.³¹ Tværtimod siger han i Rom.7,12, at loven er hellig ($\hbar\gamma\iota\omicron\varsigma$) og budet ($\hbar\nu\tau\omicron\lambda\eta$) helligt, retfærdigt og godt ($\hbar\gamma\iota\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\alpha\ \kappa\alpha\iota\ \alpha\gamma\alpha\theta\eta$). Det er *mennesket*, der er noget i vejen med (Rom.7,8; 8,7). Han siger ligeud, at

26) Ibid., p.242. 27) Müller, 1989, p.265. 28) Noack, 1986, p.244. 29) Müller, 1989, p.265. 30) Ibid. 31) Ibid., p.266.

loven var magtesløs på grund af kødet (8,3: ἡσθενεὶ δια τῆς σαρκος). Derfor var den ikke i sig selv i stand til at virke en overholdelse, men førte tværtimod til død og fordømmelse.

Men - under den nye pagt vil det være radikalt anderledes. Her vil lovens retskrav (δικαιώματα τοῦ νόμου) blive opfyldt ἐν ἡμῖν (blandt os (lokalt) eller ved os (instrumentalt)) - med ἡμῖν tænkes der på dem, som vandrer κατὰ πνεῦμα, d.v.s dem, der står i den nye pagt (Rom.8,4).³² Det er Andens tilstedeværelse i den kristne, der udvirker dette, som et værk af Gud selv - igennem mennesket (instrumentalt).

2.4 Forståelsen af den nye pagt hos Paulus i forhold til Jer.31 - konklusion.

Det er for mig at se tydeligt, at Paulus i sin forståelse af den nye pagt viderefører tanker, som vi tidligere har fundet ved fremstillingen af den nye pagt i Jer.31 og parallelteksterne. Ovenfor er der flere steder under redegørelsen for Paulus' forståelse blevet henvist til paralleller i GT. Den vigtigste parallel er, at lovens overholdelse sikres ved Guds indgriben. Desuden kan Andens tilstedeværelse i den kristne under den nye pagt ses som en parallel til det nære forhold mellem mennesket og Gud, som verbet ὕψ' i Jer.31,34 udtrykker.³³

Alt i alt forekommer det derfor sandsynligt, at Paulus, som Müller hævder, har forestillingen om den nye pagt fra Jer.31 som en grundlæggende forudsætning, der præger hans argumenter og slutninger på en afgørende måde.³⁴

Frem for alt har vi i Paulus' syn på forholdet mellem den gamle og nye pagt fundet en lignende dobbelthed, som også Jer.31,31ff. fremviste. På den ene side er der tale om en kontinuitet: Loven afskrives på ingen måde med hensyn til dens indhold. Det var forholdene under den gamle pagt, som gjorde, at den ikke blev overholdt. På den anden side er der tale om et brud: Den nye pagt er indstiftet ved Kristi død, og hans soningsdød er derved kommet til at udgøre grundlaget for den. I den nye pagt tager Anden bolig i menneskets indre og driver det til at opfylde loven.

32) Ibid. 33) Se nærværende arbejde p.15. Müller, 1989, p.264. 34) Se nærværende arbejde p.23.

Litteraturliste.

KILDER

BIBLIA HEBRAICA STUTTGARTENSIA

1967/77 Stuttgart.

Jer.31,27-37:

Jer.32,36-42:

Jer.7,21-28:

Jer.11,1-8:

Deut.6,4-9:

Deut.30,1-14:

Ez.11,17-20:

Ez.16,59-63:

Ez.36,22-32:

6s.

NOVUM TESTAMENTUM GRAECE

1979 Hrsg. Nestle-Aland, 26.Aufl. Stuttgart.

Rom.2,12-16; 24-29:

Rom.7,6-12; 24-25:

Rom.8,1-16:

1.Kor.11,23-26:

2.Kor.3:

5s.

HVIDBERG, FLEMMING FRIIS

1928 Damascusskriftet i dansk oversættelse.

Menigheden af den nye pagt i Damascus. København. p.37-55:

19s.

NIELSEN, EDUARD og BENEDIKT OTZEN (eds.)

1959 Dødehavsteksterne. København. p.5-9; 61-71:

16s.

HAMMERSHAIMB, E. m.fl. (ed.)

1958 Jubilæerbogen. De gammeltestamentlige Pseudepigrapher,

3.hæfte. København. p.190-191:

1s.

LITTERATUR

ANDERSEN, OLE

1989 Israel og folkene i antik, jødisk eskatologi. Speciale i Ny Testamente. København. p.23-24; 43-44; 49-52; 84-87:

12s.

BRIGHT, JOHN

1965 The Anchor Bible. Jeremiah - introduction, translation, and notes. Garden City, New York. p.LV-LXXXV; 267-287:

51s.

BÖHMER, SIEGMUND

1976 Heimkehr und neuer Bund, Studien zu Jeremia 30-31. Göttinger Theologische Arbeiten, Band 5. Göttingen. p.11-20; 74-79; 81-89; 107-109:

25s.

CARROLL, ROBERT P.

1981 From Chaos to Covenant. Prophecy in the Book of Jeremiah. New York. p.198-225:

28s.

CRANFIELD, C.E.B.

1975 A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans. Volume I. The International Critical Commentary. Edinburgh. p.153-163; 170-176; 347-354; 373-405:

57s.

ENGBERG-PEDERSEN, TROELS

- 1988 Skriften på hjertets tavle. En metafor's udvikling fra Det Gamle Testamente til Paulus. i K.FRIIS-PLUM og G.HALLBACK, Det gamle Testamente og den kristne fortolkning. Forum for bibelsk eksegese 1. København. p.86-116: 32s.

FEE, GORDON D.

- 1987 The First Epistle to the Corinthians. The New International Commentary on the New Testament. Michigan. p.545-558: 14s.

JEPPESEN, KNUD

- 1986 Den nye pagt i Det gamle Testamente og den antike jødedom. i T.KRONHOLM (ed.), Judendom och kristendom under de första århundradena, bd.1. Stavanger. p.68-84: 17s.

KAPELRUD, ARVID S.

- 1968 Der Bund in den Qumran-Schriften. i SIEGFRIED WAGNER (ed.), Bibel und Qumran. Beiträge zur Erforschung der Beziehungen zwischen Bibel- und Qumranwissenschaft. Leipzig. p. 137-149: 13s.

KEIL, C.F. and F.DELITZSCH

- 1977 Commentary on the Old Testament in ten volumes, volume VIII, Jeremiah. Reprinted. Michigan. p.35-41: 6s.

KUTSCH, ERNST

- 1973 Verheissung und Gesetz, Untersuchungen zum sogenannten "Bund" im Alten Testament. Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft Beihefte 131. Berlin. p.1-16: 16s.

LADEGAARD, ERIK

- 1987 2.Sam.7 og Davidspagten i Det gamle Testamente. i NICOLAI WINTHER-NIELSEN (ed.), "Davids hus". København. p.95-105: 10s.

LEVIN, CHRISTOPH

- 1985 Die Verheissung des neuen Bundes, in ihrem theologiegeschichtlichen Zusammenhang ausgelegt. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments, 137. Göttingen. p.11-69; 129-146; 197; 257-279: 100s.

MARTIN, RALPH P.

- 1986 2 Corinthians. World Biblical Commentary, Volume 40. Waco, Texas. p.50-74: 24s

McCARTHY, DENNIS J.

- 1972a berit in Old Testament History and Theology. i Biblica, Commentarii periodici pontificii instituti biblici, Volumen 53. Roma. p.110-121: 12s.

- 1972b Old Testament Covenant. A Survey of Current Opinions. Oxford. p.1-9; 35-40; 57-58: 17s.

MÜLLER, MOGENS

- 1989 Anden og Loven. Pagtsteologi i Romerbrevet. Dansk Teologisk Tidsskrift 52.årg., 1989. p.251-267: 17s.

NICHOLSON, ERNEST W.

- 1970 Preaching to the Exiles. A Study of the Prose Tradition in the Book of Jeremiah. Oxford. p.82-85; 136-138: 7s.

NOACK, BENT

- 1986 Den nye pagt i Det nye Testamente. i T.KRONHOLM (ed.),
Judendom och kristendom under de första århundraderna, bd.1.
Stavanger. p.237-258: 22s.

PERLITT, LOTHAR

- 1969 Bundestheologie im Alten Testament. Wissenschaftliche
Monographien zum Alten und Neuen Testament 36. Neukirchen.
p.1-8; 15-18; 143-146; 179-181; 215-217: 20s.

POTTER, H.D.

- 1983 The New Covenant in Jeremiah XXXI 31-34. Vetus Testamentum
XXXIII, 3, 1983. Leiden. p.347-57: 11s.

SCHENKER, ADRIAN

- 1977 Das Abendmahl Jesu als Brennpunkt des Alten Testaments.
Biblische Beiträge 13. Fribourg. p.50-54; 90-103: 19s.

- 1979 Die Tafel des Herzens. Vierteljahresschrift für Heil-
pädagogik, Vol.48 (1979): 3. p.236-50: 15s.

SMEND, RUDOLF

- 1963 Die Bundesformel. Theologische Studien, Heft 68. Zürich. 38s.

SWETNAM, JAMES

- 1974 Why was Jeremiah's New Covenant New? Supplements to
Vetus Testamentum, Vol.XXVI. Leiden. p.111-115: 5s.

THIEL, WINFRIED

- 1981 Die deuteronomistische Redaktion von Jeremia 26-45.
Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen
Testament 52. Neukirchen. p.20-28: 9s.

THOMPSON, J.A.

- 1980 The Book of Jeremiah. The New International Commentary on
the Old Testament. Michigan. p.3-130; 551-604: 182s.

VANG, CARSTEN

- 1983 Jeremias' og Jeremiasbogens forhold til den deuteronomis-
tiske tradition i lyset af nyere forskning. Århus Univer-
sitet, prisopgave for året 1983. p.1-23: 72-83: 34s.

- 1984 Pagten i Jeremiasbogen. Nemalah, nr.4, 1984. København.
p.173-189: 17s.

WEINFELD, M.

- 1975 Berit - Covenant vs. Obligation. i Biblica,
Commentarii periodici pontificii instituti biblici,
Volumen 56. Roma. p.120-128: 9s.

- 1976 Jeremiah and the Spiritual Metamorphosis of Israel.
i Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft,
88. Band 1976, Heft 1. Berlin. p.17-19; 26-35: 12s.

WEIPPERT, HELGA

- 1979 Das Wort vom neuen Bund in Jeremia XXXI 31-34.
Vetus Testamentum, Vol.XXIX, Fasc.3, 1979. Leiden. p.336-51: 16s.

WEISER, ARTUR

Das Alte Testament Deutsch, Neues Göttinger Bibelwerk.
Teilband 20-21.

1952 Teilband 20: Das Buch des Propheten Jeremia, Kapitel 1-25,13.
Göttingen.

1955 Teilband 21: Das Buch des Propheten Jeremia, Kapitel 25,15-
52,34. Göttingen. p.292-297: 6s.

WINTHER-NIELSEN, NICOLAI

1984 Pagtstemaer i GT. En indføring i den nyeste forskningsproble-
matik. Nemalah, nr.4, 1984. København. p.156-172: 17s.

WOLFF, CHRISTIAN

1976 Jeremia im Frühjudentum und Urchristentum. Texte und Unter-
suchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur,
Band 118. Berlin. p.116-147: 32s.

HJÆLPEMIDLER

BIBLIA HEBRAICA STUTTGARTENSIA

1967/77 Stuttgart.

NOVUM TESTAMENTUM GRAECE

1979 Hrsg. Nestle-Aland, 26.Aufl. Stuttgart.

KOEHLER, LUDWIG og WALTER BAUMGARTNER

1958 Lexicon in Veteris Testamenti Libros. Leiden.

BAUER, WALTER

1971 Griechisch-deutsches
Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments
und der übrigen urchristlichen Literatur, 5.Aufl. Berlin.

Sideantal i alt

969s.